

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра державно-правових дисциплін

ОСНОВИ РИМСЬКОГО
ПРАВА

Лекція

3

**Тема: «Статусне і сімейне
право»**

Мета лекції:

Навчальна: зорієнтувати студентів на практичне, комплексне застосування знань з різних навчальних дисциплін; ознайомити з історією зародження, становлення, та розвитку римського права;

Виховна: розвивати у студентів інтерес до навчальної дисципліни «Основи римського права».

План

1. Поняття правосуб'єктності у римському праві
2. Правовий стан римських громадян
3. Правовий стан латинів
4. Правовий стан перегринів
5. Правове становище рабів
6. Правове становище колонів
7. Юридичні особи
8. Сім'я. Агнатське і когнатське споріднення
9. Шлюб та його види
10. Правові відносини подружжя
11. Правові відносини батька і дітей. Батьківська влада.
12. Висновки

1. Основні положення статусного права

Правоздатність – це здатність бути носієм прав.

Повна правоздатність у вільної людини відповідно до римського права наставала за наявності певних умов: свободи, римського громадянства і сімейного стану глави сім'ї (pater familias).

Дієздатність – це здатність здійснювати юридично значимі дії і відповідати за них.

За віковим цензом дієздатність громадян поділялася на три групи. До першої належали діти до 7 років (*infantes*), що були абсолютно недієздатні, до другої – дівчатка з 7 до 12 років і хлопчики з 7 до 14 років.

Опіка і піклування. В разі неможливості особи самостійно здійснювати своє право з огляду на вищезазначені причини їй призначали опікуна чи піклувальника. У римлян не існувало принципової відмінності між цими двома поняттями.

Повна правоздатність у вільної людини відповідно до римського права наставала за наявності певних умов: свободи, римського громадянства і сімейного стану глави сім'ї (pater familias).

2. Правовий стан римських громадян

Зміст правоздатності римського громадянина знаходив відображення навіть в його імені. Повне ім'я римського громадянина складалося з п'яти частин:

- 1) імені у власному значенні;
- 2) найменування сім'ї чи роду;
- 3) імені батька в родовому відмінку;
- 4) найменування тріби, в складі якої громадянин бере участь у голосуванні в народних зборах (належність до тріби зазначалась і в той період імперії, коли народних зборів уже не скликали);
- 5) прізвиська, почесного імені, що присвоювалося громадянину за особливі заслуги перед державою.

3. Правовий стан латинів

Латинами визнавалися давні жителі Лація та їхнє потомство. Згодом правовий статус латинів почали надавати деяким італійським общинам і за межами Лація.

У цивільно-правовій сфері латини за правовим статусом наближались до римських громадян, проте далеко не всі. Основна їх частина – жителі Лація, як і римські громадяни, мали право вступати до шлюбу і торгувати. Інші латини – раби, відпущені на волю, одержавши статус латина (вони називалися «латини Юніана» за назвою закону, що надав їм цей статус), не мали права згідно з законом брати шлюб, заповідати своє майно, успадковувати.

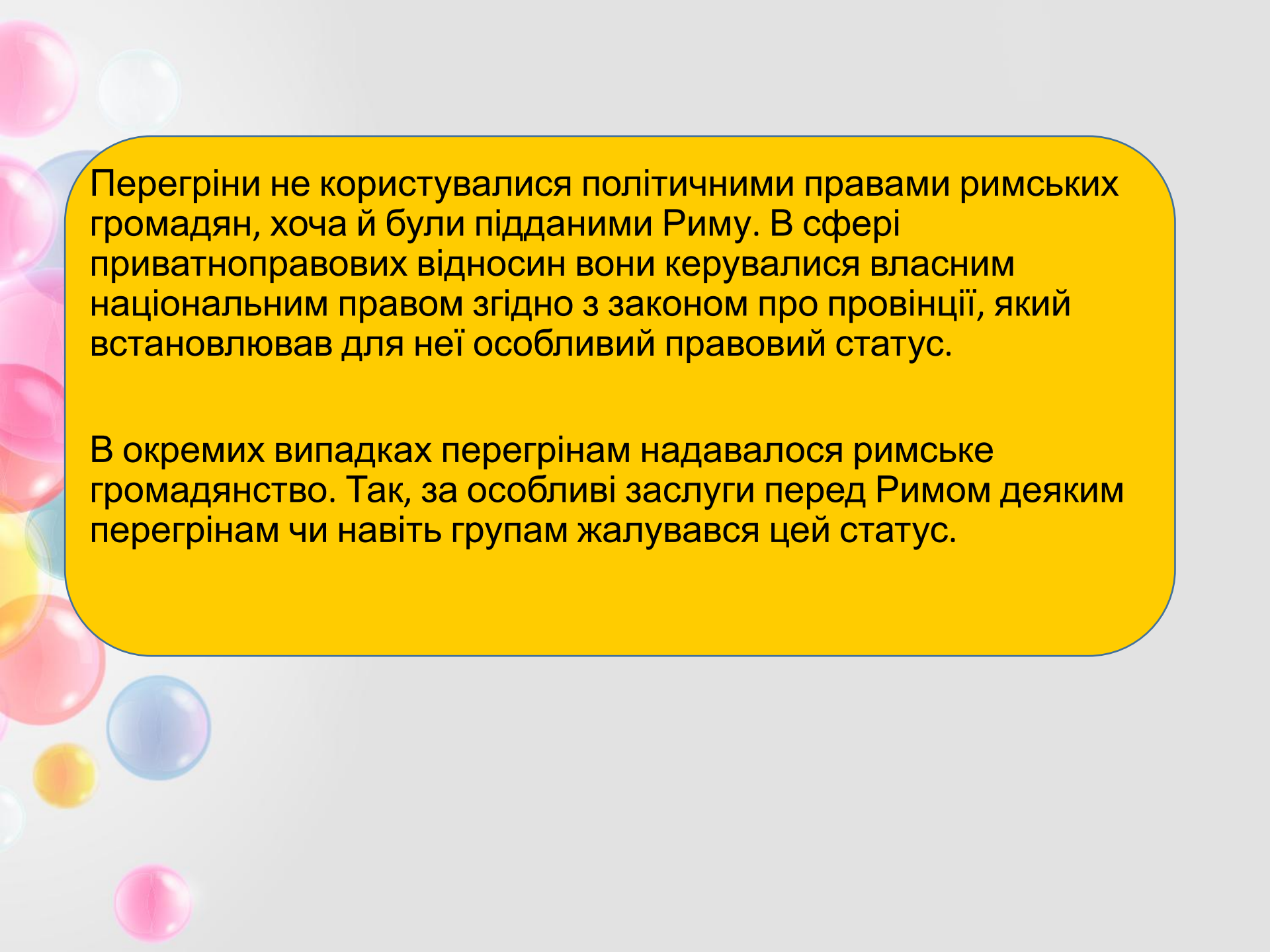
Статус латина набуває певного юридичного значення і відповідне оформлення внаслідок:

- а) народження в сім'ї латинів, при цьому діють такі самі правила, що й для римських громадян: статус шлюбної дитини визначається за статусом батька, позашлюбної – за статусом матері;
- б) присвоєння статусу латина актом державної влади;
- в) добровільного переходу римського громадянина до числа латинів з метою одержання земельного наділу;
- г) звільнення від рабства володарем-латином чи римським громадянином, але за умови надання йому правового статусу латина.

4. Правовий стан переґрiнiв

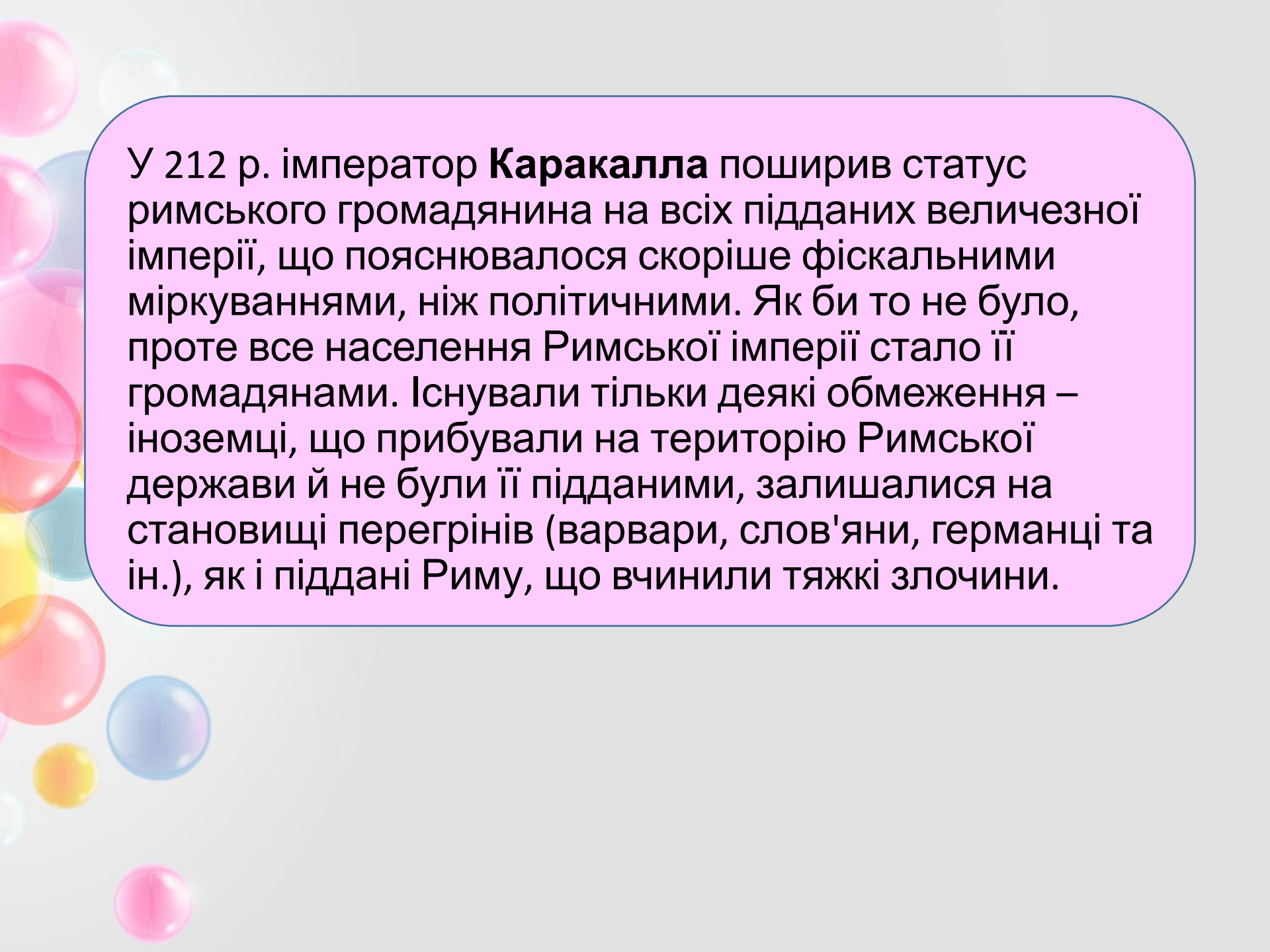
Переґрiни – сусiднi з Iталiєю, пiдкоренi Римом народи. Вони не були рабами, проте й не отримували правового статусу римського громадянина.

Статус переґрiна набувала дитина, народжена в сiм'ї переґрiнiв чи переґрiнкою поза шлюбом. За деякi кримiнальнi злочини римський громадянин мiг бути позбавлений свого статусу i висланий в мiсця проживання переґрiнiв, де й одержував їхнiй статус.

Перегріни не користувалися політичними правами римських громадян, хоча й були підданими Риму. В сфері приватноправових відносин вони керувалися власним національним правом згідно з законом про провінції, який встановлював для неї особливий правовий статус.

В окремих випадках перегрінам надавалося римське громадянство. Так, за особливі заслуги перед Римом деяким перегрінам чи навіть групам жалувався цей статус.

У 212 р. імператор **Каракалла** поширив статус римського громадянина на всіх підданих величезної імперії, що пояснювалося скоріше фіскальними міркуваннями, ніж політичними. Як би то не було, проте все населення Римської імперії стало її громадянами. Існували тільки деякі обмеження – іноземці, що прибували на територію Римської держави й не були її підданими, залишалися на становищі перегринів (варвари, слов'яни, германці та ін.), як і піддані Риму, що вчинили тяжкі злочини.

5. Правове становище рабів

Давньоримська держава з часів виникнення (754–753 р. р. до н. е.) і до загибелі (476 р. н.е.) була рабовласницькою: рабовласницький лад, рабовласницький спосіб виробництва, в основі виробничих відносин – власність на засоби виробництва та раба, основні класи – раби і рабовласники.

На думку Варрона (1 ст. до н.е.), знаряддя праці розрізняють:

- а) неживі:**
- б) живі, що не вміють говорити;**
- в) живі, що володіють людською мовою (раби).**

Встановлюючи права власності на раба, рабовласницький Рим і римські юристи, що відображали інтереси пануючого стану, прагнули забезпечити правовими засобами:

- а) свободу безмежної експлуатації;**
- б) придушення будь-якого духу протесту, легальний терор.**

Основними джерелами рабства були:

а) війни, під час яких брали до полону воїнів сусідніх народів (захоплення чужоземця навіть не внаслідок війни робило його рабом, якщо тільки Рим не мав договірних відносин з цією державою),

б) народження від матері-рабині. Згідно з нормами цивільного права, дитина, народжена поза шлюбом, приймала статус матері, який вона мала в момент народження.

в) продаж вільної людини в рабство – за Тібр

Відпущений на свободу раб називався **вільновідпущеником**. Він набував правового статусу свого володаря, що відпустив його на свободу. Раб, відпущений на свободу римським громадянином, формально набував статусу римського громадянина, який однак не співпадав із статусом вільнонародженого римського громадянина. Такий вільновідпущеник називався **лібертіном**. Якщо ж раб одержував свободу від латина чи переґріна, його правовий статус визначався їхнім станом.

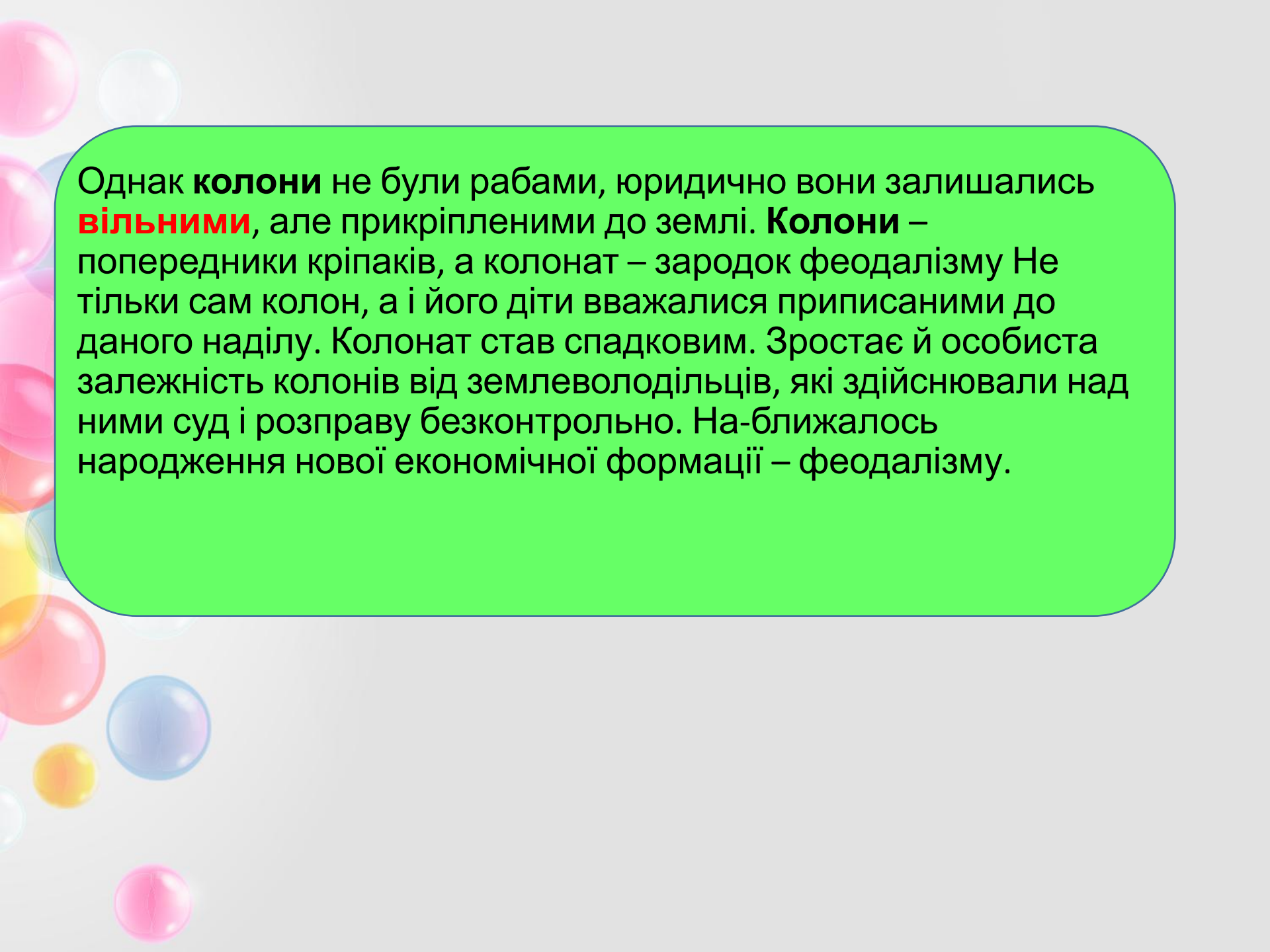
Раби могли одержати свободу від свого володаря, що зумовлювалося рядом обмежень. 20-річний володар не мав змоги дарувати свободу рабу. Не можна було відпускати на свободу раба, молодшого 30 років чи таврованого.

Вільновідпущеник, що одержав статус римського громадянина (лібертін), не міг взяти шлюб з вільнонародженою римською громадянкою аж до початку принципату, а заборона брати шлюб з особою сенаторського звання зберігалася до Юстиніана.

6. Правове становище колонів

Колонат зароджувався ще за часів республіки, продовжував розвиватися вперіод принципату і отримав правове закріплення в умовах абсолютної монархії. Спочатку колони були дрібними орендарями землі.

Колонат став спадковим. Зростає й особиста залежність колонів від землеволодільців, які здійснювали над ними суд і розправу безконтрольно. Наближалось народження нової економічної формації – феодалізму.

Однак **колони** не були рабами, юридично вони залишались **вільними**, але прикріпленими до землі. **Колони** – попередники кріпаків, а колонат – зародок феодалізму. Не тільки сам колон, а і його діти вважалися приписаними до даного наділу. Колонат став спадковим. Зростає й особиста залежність колонів від землеволодільців, які здійснювали над ними суд і розправу безконтрольно. Наближалось народження нової економічної формації – феодалізму.

7. Юридичні особи

Римські юристи звертають увагу на те, що в окремих випадках майно належить не окремим громадянам – фізичним особам, а об'єднанням. Юрист Марціан зазначав: «Належать сукупності, а не окремим особам, наприклад театри, що знаходяться в общині, а також стадіони» (Д.1.8.6.1).

Діяльність юридичної особи припинялася в таких випадках:

- після досягнення мети, яка перед нею ставилась, якщо її діяльність набувала незаконного характеру;
- після вибуття всіх її членів.

Зауважимо, що мінімальна кількість, необхідна для функціонування юридичної особи – 3 чоловіки.

У деяких випадках юридичні особи, з одного боку, могли приймати на себе обов'язки патроната, а з другого – здебільшого не мали права бути спадкоємцями.

Наслідком тривалого і досить важкого розвитку ідеї юридичної особи було визнання класичним правом певних ознак цього суб'єкта права:

а) в галузі приватноправових відносин корпорації прирівнювалися до фізичних

осіб. Гай зазначав, що общини розглядаються як приватні особи (Д.50.16.18);

б) вихід із складу об'єднання окремих осіб не впливає на його юридичне становище;

в) майно корпорації не є ні спільною власністю всіх членів корпорації, ні її

окремих членів. Це відособлена від її членів власність самої корпорації як

особливого суб'єкта права;

г) корпорація від власного імені має право вступати у будь-які приватноправові відносини як з фізичними, так і з юридичними особами. Ці відносини здійснюються через фізичних осіб, уповноважених на це встановленому порядку.

8. Сім'я. Агнатське і когнатське споріднення

Сім'я – це засноване на шлюбі чи кровному спорідненні об'єднання осіб, пов'язаних спільністю побуту, взаємною допомогою й моральною відповідальністю.

Сім'я, заснована на підпорядкуванні владі домовладки, називалась **агнатською**.

Когнатської (кровної) сім'ї Виробництво матеріальних благ в більшій кількості, ніж можуть спожити їх виробники, породжує прагнення батьків закріпити накопичене протягом життя майно за кровними потомками (нащадками), передусім за дітьми.

Когнатська сім'я і когнатське споріднення пережили Стародавню Римську державу. Кровне споріднення і тепер покладено в основу сімейно-правових відносин. Воно також визначається за лініями і ступенями. Розрізняють дві лінії – **пряму і бокову**. Пряма поділяється на **висхідну і низхідну**. Якщо родичі походять послідовно один від одного (батько, син, онука, правнук), це родичі по прямій лінії. Родичі по прямій лінії, від яких походить конкретна особа, називаються родичами по прямій висхідній лінії (батько, дід, прадід, мати, бабуся тощо). Родичі, що походять від цієї конкретної особи, складають пряму низхідну лінію (діти, онуки, правнуки). Родичі, які походять від одного спільного предка, є родичами по боковій лінії.

9. Шлюб та його види

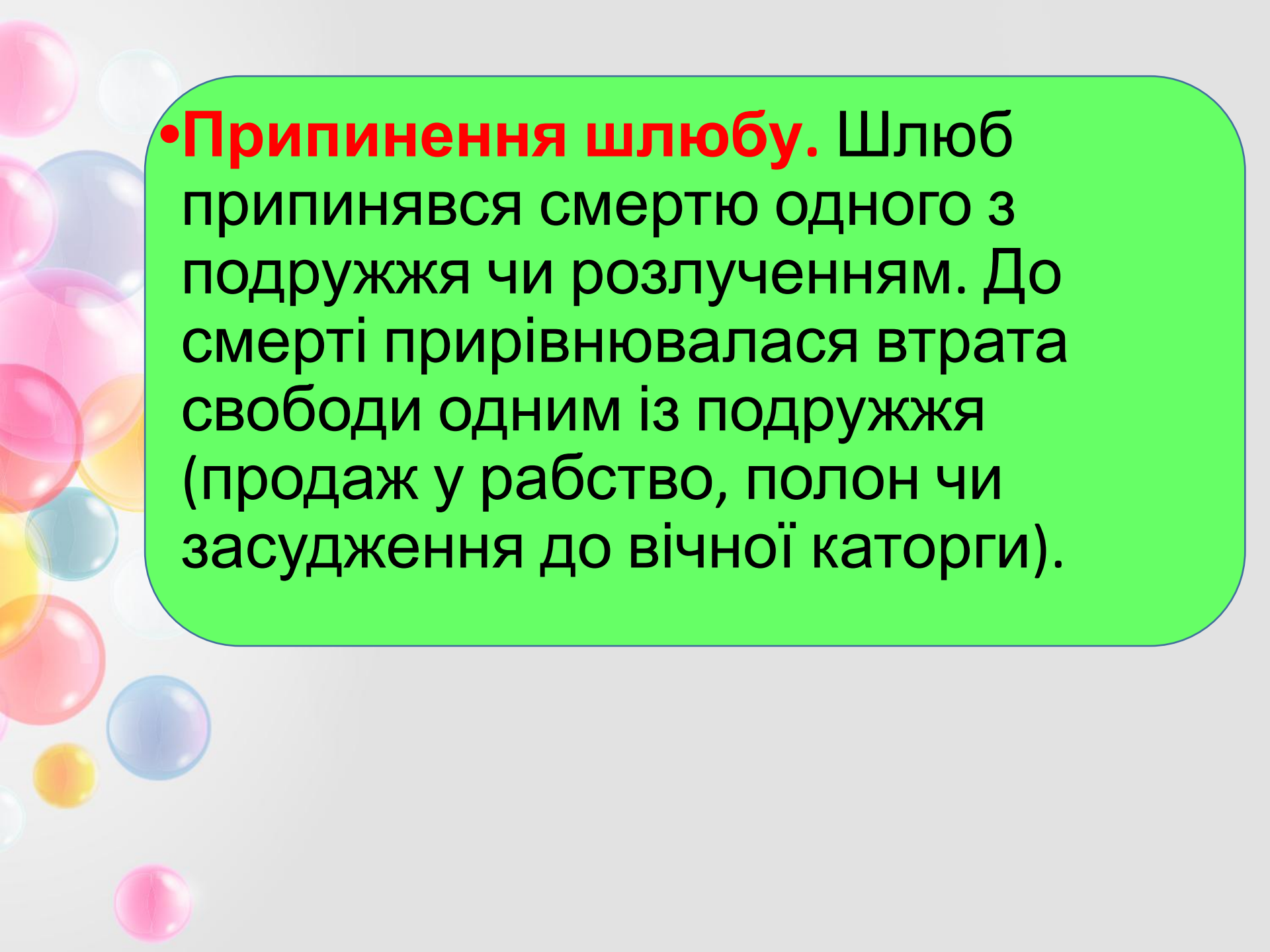
«Шлюб є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права»

Законний римський шлюб (*matrimonium iustum*) і шлюб, що укладався між переґрінами та іншимивільними, які не мали права вступати до римського законного шлюбу.

Форми укладання шлюбу:

- 1) **конфареація** (confarreatio) – строго формальний релігійний обряд у присутності жерця і 10 свідків. Як правило, його використовували патриціанські родини. Внаслідок такого шлюбу жінка переходила під владу чоловіка (manus mariti);
- 2) **коємція** (coemptio) – символічна купівля нареченої шляхом манципації. Була поширена серед плебеїв. У цьому шлюбі також установлювалася влада чоловіка над дружиною;
- 3) **узус** (usus) – неформальний перехід жінки до дому чоловіка. У такому шлюбі влада чоловіка над дружиною виникала лише тоді, коли дружина провела в домі чоловіка рік. Для того щоб цього не відбулося, жінка протягом року три ночі (trinoctium) проводила за межами дому чоловіка.

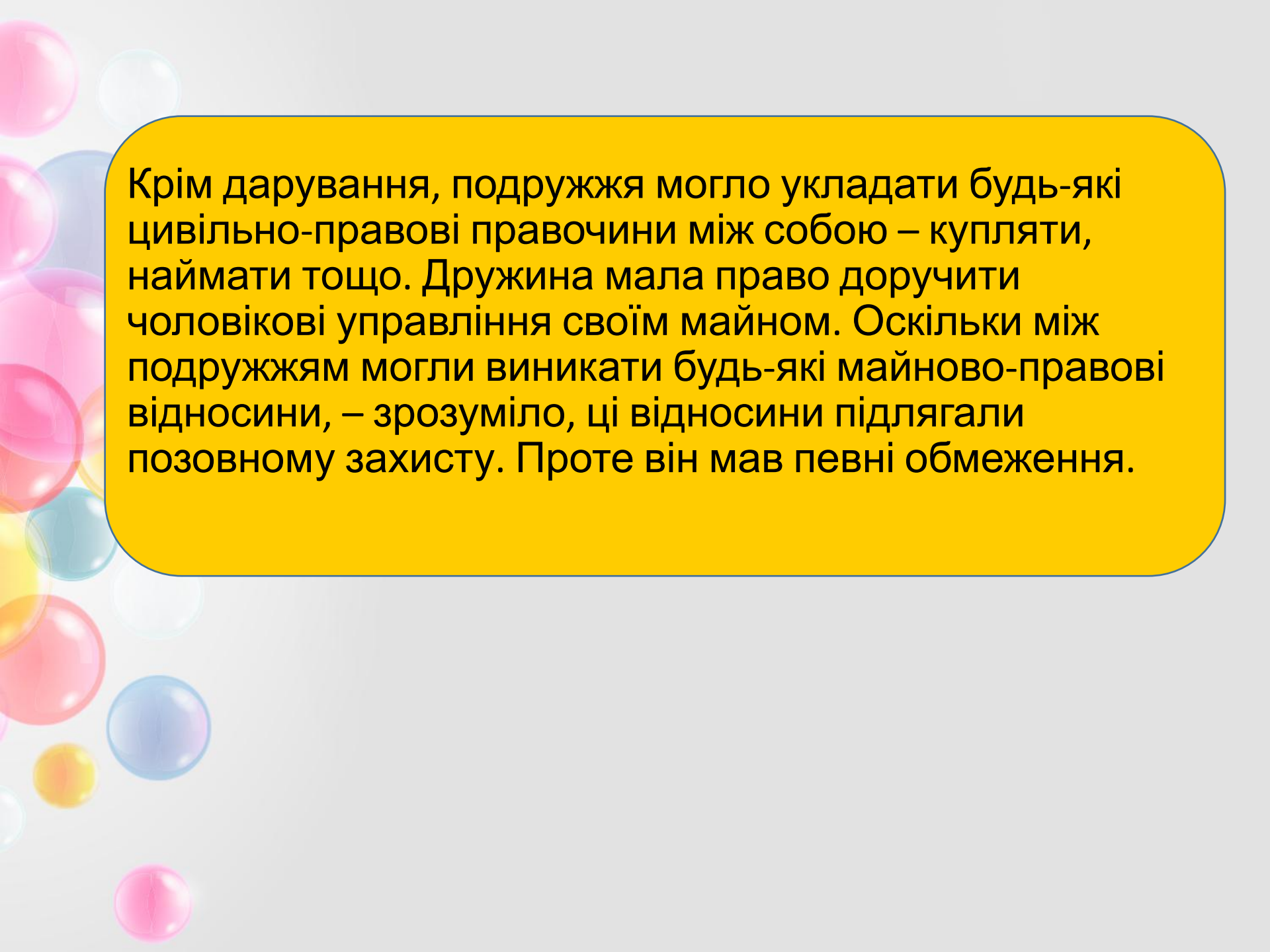
- а) вільне волевиявлення подружжя. В ранньореспубліканський період таку згоду могли дати домовладики нареченого й нареченої. Проте якщо з якої-небудь причини вони такої згоди не давали, молоді добивалися дозволу на вступ до шлюбу через магістрат;
- б) досягнення шлюбного віку – 14 років для нареченого і 12 років для нареченої;
- в) наявність права брати римський шлюб (*jus conubii*) як, необхідний елемент цивільної правоздатності, без якого неможливо було вступити до шлюбу. Цим правом були наділені тільки римські громадяни. Тому в 12 р. це обмеження було знято, проте до цього ж року в законний римський шлюб мали право вступити тільки ті, хто мав *jus conubii*;
- г) відсутність нерозірваного шлюбу у жениха чи нареченої на момент укладення нового шлюбу. Суворий моногамний характер римської сім'ї не допускав багатоженства.

• **Припинення шлюбу.** Шлюб припинявся смертю одного з подружжя чи розлученням. До смерті прирівнювалася втрата свободи одним із подружжя (продаж у рабство, полон чи засудження до вічної каторги).

10. Правові відносини подружжя

- **Особисті і майнові відносини подружжя при шлюбі cum manu (з чоловічою владою).** Як уже зазначалося, особисті відносини подружжя при шлюбі з чоловічою владою відзначалися патріархальною суворістю. Дружина не мала юридичної самостійності. Більш того, влада чоловіка над нею була практично необмеженою.
- **Особисті і майнові відносини подружжя при шлюбі sine manu (без чоловічої влади).** Цей шлюб зовсім по-новому будував особисті й майнові відносини подружжя між собою. Чоловічої влади над дружиною як такої вже не було. Дружина зберігала правовий статус, який мала до вступу в шлюб.

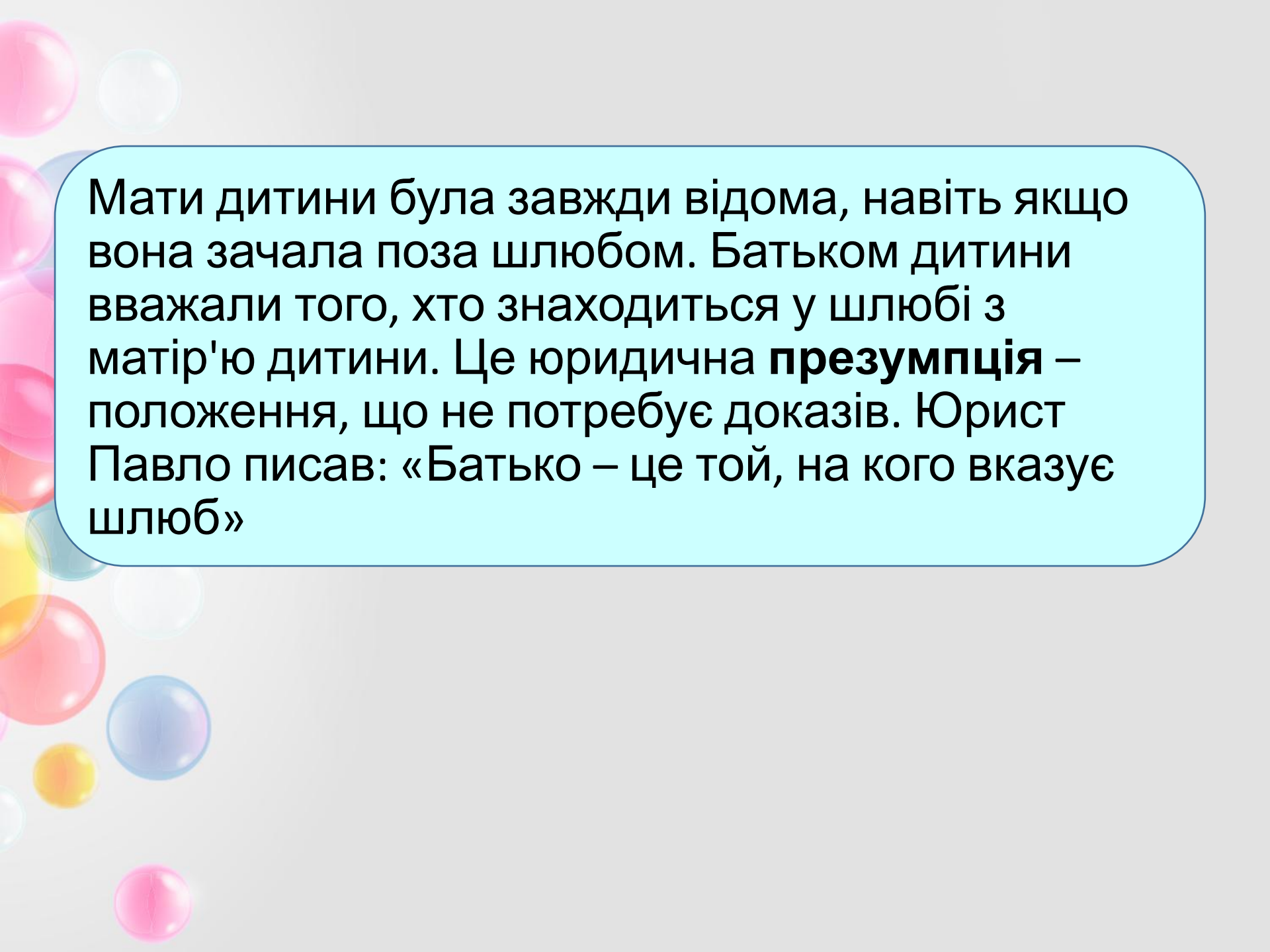

Крім дарування, подружжя могло укласти будь-які цивільно-правові правочини між собою – купляти, наймати тощо. Дружина мала право доручити чоловікові управління своїм майном. Оскільки між подружжям могли виникати будь-які майново-правові відносини, – зрозуміло, ці відносини підлягали позовному захисту. Проте він мав певні обмеження.

11. Правові відносини батька і дітей. Батьківська влада.

Узаконення – встановлення батьківської влади над власними дітьми, але народженими поза шлюбом. Так, батько міг визнати своїми дітей, народжених в конкубінаті. Узаконення провадилось за встановленою формою.

Усиновлення – встановлення батьківської влади над чужими дітьми, з якими батько кровними узами не пов'язаний. Усиновлення провадилось в формі арогації (*arrogatio*) чи адопції (*adoptio*).

Мати дитини була завжди відома, навіть якщо вона зачала поза шлюбом. Батьком дитини вважали того, хто знаходиться у шлюбі з матір'ю дитини. Це юридична **презумпція** – положення, що не потребує доказів. Юрист Павло писав: «Батько – це той, на кого вказує шлюб»

Батьківська влада припинялася внаслідок:

- а) смерті батька чи дітей;
- б) звільнення з-під батьківської влади. Фактично батьківська влада була довічною навіть в розвиненому римському праві.

Висновок

У Стародавньому Римі той, хто здатний носити право, бути носієм права, визнавався суб'єктом права, особою. Ця здатність – не природжена, біологічна чи якась інша властивість людини, а соціальне явище, наслідок соціально-економічного розвитку суспільства. Людина може бути наділена зазначеною здатністю, позбавлена її або обмежена в ній державою. Так, вільна людина, продана в рабство, позбавляється здатності бути особою. Раб, звільнений з рабства, набуває здатності мати право

Література

1. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студ. юрид. вузів і фак. / О. А. Підпригора. – К. : Вентурі, 1997. – 333 с.
2. Підпригора О. А. Римське право: підручник. – 2-ге вид. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Підпригора О. А. Римське право в Україні: перспективи III тисячоліття / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Юридичний вісник. – 1999. – № 4. – С. 345.
4. Підпригора О. А. Проблеми вивчення Римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного правознавства / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наук. праць – Вип. 13. – Одеса, 2002. – С. 256.
5. Підпригора О. О. Римське приватне право. Академічний курс: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / О. О. Підпригора. – К: Вид. дім «Ін Юре», 2001 – С. 200.
6. Орач Є. М. Римське приватне право. Академічний курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - К.: Ін Юре, 2012. – С.390 .
7. Орач Є. М. Основи римського приватного права / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – К.: Юрінком Інтер, 2000 – С. 540.
8. Крестовська Н. М. Основи римського приватного права / Н. М. Крестовська, І. С. Канзафарова : навч.-метод. посіб. - Одеса: Фенікс, 2006. - 160 с.
9. Крестовська Н. М. Дитина у праві Стародавнього Риму: норма та доктрина / Н. М. Крестовська // Часопис Цивілістики. – 2011. - №11. - С. 168.
10. Харитонов Е. О. Основы римского частного права: учеб.пособ.для студ.вузов / Е. О. Харитонов. - Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 414 с.
11. Харитонов Е. О. Приватне право у Стародавньому Римі: навч. посіб. / Е. О. Харитонов. – О.: АО БАХВА, 1996. – 160 с.

- 10. Харитонов Е. О. Основы римского частного права: учеб.пособ.для студ.вузов / Е. О. Харитонов. - Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 414 с.
- 11. Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі: навч. посіб. / Є. О. Харитонов. – О.: АО БАХВА, 1996. – 160 с.
- 12. Харитонов Є. О. Філософія Римського права / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Часопис Цивілістики. – 2011. - № 11. – С. 346.
- 13. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція / Є. О. Харитонов – Одеса: Юридична література, 2001 – С.278 .
- 14. Харитонов Є. О. Правова система України: між західною та східною традиціями права / Є. Харитонов, О. Харитонova // Порівняльно-правові дослідження. – 2007. – № 1-2. – С.168.
- 15. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). – Одеса, 1997– С.340.
- 16. Макарчук В.С. Основи римського приватного права: Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2000. - 176 с.
- 17. Макарчук В. С. Римське приватне право: навч. посібник / В. С. Макарчук. — К.: Атіка, 2007– С.145.
- 18. Хвостов В. М. Історія римського права. М., 1910.
- 19. Борисова І.В. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.